

סדר הפרשיות בסוף ספר במדבר

א

ספר במדבר מסתיים בתביעתם של ראשי האבות משבט מנשה, שלא תיגרע נחלת השבט כתוצאה מהסבת נחלות על-ידי בנות יורשות שיינשאו לבני שבטים אחרים. בעקבות תביעה זו באה ההוראה כי בת יורשת נחלה תינשא רק לאחד מבני שבטה, "כי איש בנחלתו ידבקו מטות בני ישראל". וכך היה: "ותהיינה מחלה ותרצה... לבני דדיהן לנשים... ותהי נחלתן על מטה משפחת אביהן" (ל"ו, יא-יב).

הוראה זו יפה לסיומו של ספר במדבר, שכבר הורה הרמב"ן שהמאפיין את מצוות זה הספר שמצוותיו - מצוות שעה: "ואין בספר הזה מצוות נוהגות לדורות, זולתי קצת מצוות בענייני הקרבנות שהתחיל בהן בספר הכהנים..." (הקדמת הרמב"ן לספר). ואכן ההוראה המגבילה את בחירתה של בת יורשת נחלה בנישואיה, לא הייתה אלא לדור נוחלי הארץ בלבד.¹

נמצא שמצווה זאת מצוות שעה היא, והיא משמשת סיום לתקופת המדבר וגשר-קשר בין דור המדבר לדור באי הארץ. יפה אפוא לסיים את ספר במדבר במצווה זו ולהשמיע אחר-כך נוסח חתימה:

"אלה המצוות והמשפטים אשר צוה ה' ביד משה אל בני ישראל בערבת מואב על ירדן ירחו"

(ל"ו, יג)

ב

ברם מיקומה של הפרשה שקודם לאותה הוראה צריך עיון. פרשה זו עוסקת במצוות הכנת ערי מקלט ובהלכות רוצח בשגגה. מצוות אלו, וביותר כל דיני רוצח בשגגה, תקפים לדורות, ומדוע בכלל באו בזה הספר?

אפשר להסביר שהפרשיות סודרו בדרך האסוציאציה: ממצוות כיבוש הארץ לגבולות הארץ; מן הגבולות לחלוקה הפנימית "אלה שמות האנשים אשר ינחלו לכם את הארץ..." (ל"ד, טז ואילך); כהמשך לכך באה המצווה להפריש ללויים ערים לשבת בהם²; מהפרשת

¹ ראה בבא-בתרא, קכ, ע"א, ושם אף דעה שאין כאן הוראה מחייבת אלא "עצה טובה השיאן הכתוב", לפחות לגבי בנות צלפחד. וראה תענית, ל, ע"ב, שקבעו יום-טוב ביום ט"ו באב גם משום שהותרו בו שבטים לבוא זה בזה, משמע שלא פשוט היה ההיתר ועד שלא מצאו פתח היתר בדרשת הכתוב סברו שהאיסור תקף.

² רעיון מעניין, שעל פיו ניתן להבין גם סמיכות מצווה זו לתחילת פרשת מסעי, מעלה בעל הכלי יקר: "ארבעים ושנים עיר - כנגד מ"ב חניתי ישראל חנו בהם והיו בכלם כגרים, כך נתנו להם חלק בארץ מ"ב עיר, וערי המקלט יהיו מן ערי הלוויים לפי שהנס אל עיר מקלטו הרי הוא שמה גר, ויש לחוש פן יאמרו לו יושבי הארץ: גר אתה בארץ, על כן ציווה שיהיו ערי מקלט מן ערי הלוויים, כי גם הלוויים כגרים בארץ". אם נמצא עומק ההשוואה נוכל לומר: הלוויים הרי הם כאילו במסע מתמיד; אין להם אחיזה של קבע בארץ. מסתבר כי כאן מתגשמת הוראתו של ישראל-סבא "אחלקם ביעקב ואפיצם

ערים ללויים להפרשת ערי מקלט. והרי ערי המקלט אף הן על ערי הלויים ייחשבו. וכיוון שדיברנו בערי מקלט הרי מקום להרחיב ולפרט דינו של הנזקק לעיר מקלט, רוצח בשגגה, להבדיל בינו לבין רוצח במזיד ולהזהיר מפני כל לקיחת כופר מן האחרון. נטילת כופר קשורה קשר ניגודי להתנחלות ולהשתרשות בארץ כעולה מן הכתוב "ולא תקחו כפר... ולא תחניפו את הארץ אשר אתם בה כי הדם הוא יחניף את הארץ... ולא תטמא את הארץ" (ל"ה, לב-לד).³

דם הניגר לארץ מטמא אותה. כביכול נעשית היא שותף לדבר עברה בספגה את הדם, ואין לארץ מרגוע עד יינקם הרוצח או עד יגלו ממנה ההורגים בשגגה. והרי זה מזכיר את האמור אודות האדמה לאחר שרצח קין את הבל. ואם הדברים אמורים בארץ בכלל הרי שבעתיים חמורים הדברים לגבי הארץ הקדושה, ארץ ישראל.

הוא שמרעים הנביא באזני הסבורים "אחד היה אברהם ויירש את הארץ ואנחנו רבים לנו נתנה הארץ למורשה" (יחזקאל ל"ג, כד). והוא זועק לעומתם:

"כה אמר ה': על הדם תאכלו ועינכם תשאו אל גלולכם ודם תשפכו - והארץ תירשו? עמדתם על חרבכם עשיתן תועבה ואיש את אשת רעהו טמאתם - והארץ תירשו?"

(שם, כה-כו).

ג

בדרך מעין זו, אף כי רחוקה, ניתן להסמיך פרשת רוצח בשגגה לפרשה המסיימת. רצח בשגגה, מסר חמור יש בו לאדם: לא כפי שסבור אתה כי הנך בן חורין לעצמך ואתה המתכנן, המבצע והקובע את דרכיך והליכותיך, אלא באמת נתון אתה בסבך של נסיבות, מצבים ואירועים, המשפיעים אף הם וקובעים במידה רבה את שיעשה, ועליך להביא זאת בחשבון.

הנה יצא אדם לפעולתו ואין עמו כל כוונות זדון והוא עושה את שהוא עושה בתום לבו, והנה הגרוע מכול עובר עליו - הוא רוצח נפש. הוא לא צדה אבל "האלהים אנה לידו" (שמות, כ"א, יג). מה כפרתו-⁴ עונשו-הגנתו⁵ של זה? - עיר מקלט.

בישראל" (בראשית, מ"ט, ז). ואכן מצינו בספר שופטים את בן הלוי הנודד "לגור באשר ימצא" (י"ז, ח), ועיין שם בכל ההקשר. וראה גם בפרק י"ט על בן לוי אחר. אף זה גורלו של רוצח בשגגה, שגולה הוא ממקומו ונודד להיות גר בעיר מקלט, וכזאת מצינו כבר אצל הרוצח הראשון במקרא - קין - שקולל להיות נע ונד בארץ.

פעמיים מזהיר הכתוב מפני נטילת כופר, ומפני שתי רעות העוללות לצמוח מכך הוא מזהיר: "ולא תחניפו את הארץ... ולא תטמא את הארץ". ושמא שתי האזהרות כנגד שתי הרעות: אזהרה ראשונה "ולא תקחו כפר לנפש רצח אשר הוא רשע למות" (פסי' לא) מדברת באיסור לפטור רוצח במזיד בתשלומי ממון. כנגדה הרעה "ולא תחניפו את הארץ... כי הדם הוא יחניף את הארץ". ודאי מדובר בדם שנשפך בה במזיד, שכן בדם אשר כזה "לארץ לא יכפר לדם אשר שפך בה כי אם בדם שפכו" (לג). אזהרה שנייה של כופר אמורה לגבי רוצח בשוגג "ולא תקחו כפר לנוס אל עיר מקלטו" (לב), כפירוש רש"י: "למי שנס אל עיר מקלטו, שהרג בשוגג, אינו נפטור מגלות בממון". שכן תוצאת כופר אשר כזה - היטמאות הארץ. הארץ נטמאת אם במקומות מסוימים בה יושבים כאלה שאינם רשאים לישב שם, שהרי מצווים הם להימצא בערי המקלט.

על גדר כפרה בגלות ראה מכות, ב, ע"ב. ובתוספות שם, יא, ע"ב, ד"ה מידי. על גדר זה שבגלות ראה בהרחבה באנציקלופדיה תלמודית, כרך ו, ערך 'גלות'.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

אבל עצם היותו כלוא בתוך העיר מבלי אפשרות לצאת, אמור ללמד אותנו, כי אכן האדם מוגבל ועליו לדעת שאין ביד האדם לעשות כל שהוא חפץ לעשות. והוא ייסגר בעיר הזאת עד מות הכוהן הגדול. זה האיש האמור להיות האישי היותר רוחנית בישראל, ולכאורה אין לך בן חורין יותר ממנו, ובאמת אין לך מי שהוא מוגבל יותר ממנו: מוגבל בהליכותיו, באכילותיו, בלבושו, ביחסו לקרובים לו ביותר וביותר בחיי אישות שלו, שאין הוא יכול לשאת את שתישר בעיניו, שכן מנוע הוא מלישא אלמנה וגרושה ומצווה לקחת רק בתולה מעמיו (כמפורש בפרשת אמור). הימצאותו של הכוהן הגדול הרי היא כמופת לרוצח: מה הוא מוגבל אף אתה היה למוד להיות מוגבל, רק עם מותו של הכוהן משתחרר אף הרוצח לשוב לביתו.⁶

זו ההקדמה לפרשת נישואי בנות צלפחד. פרשה זאת מלווה בתמיהה לא קטנה: הייתכן שבשל הסבת נחלה משבט לשבט תוגבל חירותן של בנות צלפחד, ויימנע מהן לבחור להן חתנים כלבבן מכל שבטי ישראל?

אכן - מלמדת הפרשה הקודמת - החירות אינה ללא גבול; ניתנת היא לכל אחד, אבל במידה. וכיוון שאין האדם יחיד בעולמו (דוגמת אדם הראשון), הרי יש וחירותו שלו מתנגשת עם אלו של אחרים והאיזון שבין החירויות דורש הגבלות.

והרי זה גם לקח כללי⁵ הנלמד על סף הכניסה לארץ: החזרה לארץ ישראל היא פסגת הגאולה, ועמה נשלמת החירות. אבל גם חירות כרוכה בגבולות ומגבלות. אשרי מי שהוא בן חורין לקבל על עצמו מגבלות אלו ברצון.

ד

ומלקח ללקח.

בפרשה זאת מצווים בני ישראל לירש את הארץ ולהורישה מיושביה. הורשה אם בדרך של גירוש (רש"י: "והורשתם. וגירשתם"), ואם לא ייאותרו - אף על-ידי השמדת העמים היושבים בה?⁹ ובמסגרת מלחמתה הבלתי מתפשרת של התורה בעבודה זרה הם

⁵ עניין עיר מקלט כהגנה מפני גואל הדם מפורש בכתוב אצלנו (ל"ה, יב) וגם בספר דברים (י"ט, ו).

⁶ ומעניין שהלכה זאת התולה שהייתו של הרוצח בעיר המקלט בקיומו של הכוהן הגדול, הלכה החוזרת פעמיים בפרשתנו (בפסוקים כה, כח), אינה נזכרת כלל בפרשת ערי מקלט במשנה תורה (ראה שם, י"ט, א-ו).

⁷ אכן הרמב"ם בהלכות תשובה (ה', א) מביא כמקור בכתוב לעניין הבחירה החופשית את האמור לגבי אדם הראשון "הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע". אבל שאלה היא אם אכן מה שאמור לגבי אדם הראשון תקף לגמרי לגבי בני האדם. שהרי אדם הראשון יחיד בעולמו היה, ואין חירותו מוגבלת בזו של אחרים, מה שאין כן שאר בני האדם.

⁸ לקח כללי אבל לא הוראה אופראטיבית מיידי, שהרי מודגש בספרי כאן כי מצווה זו של הפרשת ערי מקלט אינה תקפה אלא לאחר ירושה ושיבה.

⁹ יש להזכיר גם את האפשרות של השלמה תוך קבלת מצוות בני נח: "שלושה כתבים שלח יהושע עד שלא נכנס לארץ. הראשון שלח לכם: מי שרוצה לברוח יברח; וחזר ושלח: מי שרוצה להשלים ישלים; וחזר ושלח: מי שרוצה לעשות מלחמה יעשה" (רמב"ם, הלכות מלכים, ו', ה).

מצווים: "והורשתם את כל ישיבי הארץ מפניכם ואבדתם את כל מִשְׁפִּיתֶם ואת כל צלמי מסכֶתֶם תִּאָבְדוּ ואת כל במותם תשמידו" (ל"ג, נב) - מלחמת השמד.
ואם אמנם מתקיימת במעשים המלחמתיים מצווה רבה של כיבוש והורשת הארץ, הרי מעשי ההרג והכיבוש הממושכים עשויים לפעול את פעולתם, ולב בני ישראל הלוחמים עשוי להיות גס בחיי אדם, ומכאן ועד קהיות רגשות קצרה הדרך וקהיות זאת יכולה להוליך עד להריגה¹⁰ - ודאי לא במזיד, אבל די שתביא על האדם הריגה בשוגג¹¹. לכך באו - בסמוך למצוות ההורשה - דיני רוצח בשגגה¹², ללמד שאף זה רצח הזוקק עונש וכפרה וחייב האדם בישראל לשמור עצמו ביותר.

בכך תוסבר עובדה שאין לה אח ורע בספרי נביאים.
בספר יהושע (כ', א-ו) באה מצוות ערי מקלט בסגנון שנאמרו מצוות בתורה למשה רבנו - "וידבר ה' אל יהושע לאמר: דבר אל בני ישראל לאמר: תנו לכם ערי מקלט...". ולא מצינו כן לגבי מצוות אחרות ולגבי נביאים אחרים. מסתבר שנוצר צורך דחוף להזכיר ולהזהיר על זו דווקא¹³.

ה

ולהיבט אחר.

אף בפרשת שופטים בא ציווי על ערי מקלט, ואף הוא נכרך בהשמדת יושבי הארץ:
"כי יכרית ה' אלהיך את הגוים אשר ה' אלהיך נתן לך את ארצם וירשתם... שלש ערים תבדיל לך בתוך ארצך"
(דברים, י"ט, א-ב).

¹⁰ זיקה זאת בין שכחות תופעת הרצח לבין אפשרות של הריגה בשוגג, יש בה פתרון לאשר תמהו ראשונים. ראה בפירוש דעת זקנים מבעלי התוספות לפסוק יד, פסוק המדבר על כך ששלוש ערים יש ליתן בעבר הירדן ולעומתן שלוש בארץ כנען. ומביאים שם התוס' את תמיהת הגמרא במכות (ט, ע"ב), הכיצד שווה מספר הערים בעבר הירדן מעוטות האוכלוסין לזו שבארץ כנען, והתשובה: בגלעד (אשר בעבר הירדן) מצויים רוצחים רבים. ותמהים התוספות: מה תשובה היא זו, הלוא בגלעד מצויים רוצחים במזיד ואילו ערי המקלט מיועדות להורגים בשוגג. והשיבו על-פי דרכם. וראה גם בפירוש הרמב"ן לבמדבר, ל"ה, יד. לדידנו הפתרון פשוט: במקום שמרובים רוצחים במזיד נעשים חיי אדם מזולזלים ויש חשש רב להריגות בשוגג.

¹¹ מעניין כי במינוח המקראי אין הבחנה בין רציחה להריגה - כבלשונונו היום המבחינה בין רציחה במזיד להריגה בשוגג - גם הורג בשוגג נקרא רוצח, כמפורש בפרשתנו ובמקומות אחרים. מאידך משתמש המקרא בפועל הר"ג לציון המתה בזדון, החל מקין, הרוצח הראשון.

¹² בדרך קרובה ניתן להסביר שיבוץ עניין חלל הנמצא ודין עגלה ערופה, בינות להלכות מלחמה, אף שזו מצווה תקפה בזמן שלום יותר מבעת מלחמה. וראה על כך במאמרי 'מלחמת התורה במלחמה' בספר ערכים במבחן במלחמה (ספר זכרון לרם מזרחי הי"ד, ירושלים, תשמ"ה).

¹³ וכבר הסביר בעל "דעת סופרים" (בפירושו ליהושע שם) לנכון: "המלחמה הארוכה לכבוש הארץ הרגילה את העם לשפיכות דמים. הפרשת ערי המקלט צריכה הייתה לשמש הכרזה על איסור הפגיעה באדם ועל העונש המגיע גם לשופך דמים בשוגג וכן על החובה למנוע גאולת דם".

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ואף שם באו פרטי הלכות, אך שם באה תוספת:
"ואם ירחיב ה' אלהיך את גבולך כאשר נשבע לאבותיך ונתן לך את כל הארץ אשר
נשבע לאבותיך... כי תשמר את כל המצוה הזאת לעשותה... לאהבה את ה' אלהיך
וללכת בדרכיו כל הימים ויספת לך עוד שלש ערים על השלש האלה"
(שם, שם, ח-ט).

הרי זה פסוק האמור לעתיד לבוא, לאחרית הימים¹⁴, עת ישמרו את כל המצווה וילכו
בדרכי ה' כל הימים; או-אז ינחלו ישראל את כל הארץ.

ואתה תמה: פרשה זו מכוונת איפוא לימות האחרית המקוּוּה, עת יתקיים "ועמך כלם
צדיקים" (ישעיה, ס', כא), ואז לעולם יירשו את כל הארץ. וכיצד ייתכן שבאותם ימים
תבוא תקלה כה חמורה לבני ישראל, שיימצאו בקרבם הורגי נפש בשוגג שיהיו זקוקים
לעיר מקלט. "השתא בהמתם של צדיקים אין הקב"ה מביא תקלה על ידן, צדיקים עצמן
לא כל שכן?!" (חולין ז, ע"א)¹⁵.

ושמא עניין נוסף בערי המקלט - עניין ההקדשה. כך אומר הכתוב ביהושע "ויקדשו
את קדש¹⁶ בגליל בהר נפתלי" (כ', ז). עניין הקדשה כאן, מעין הקדשה לגבוה, הקדשה
לצורך מצווה. ואפשר שערי מקלט נבחרו ככאלה גם בשל סגולות רוחניות ואלהן הופנו
הרוצחים כדי ש'למדו ויתחנכו'.

מכאן - להקדשת הערים דווקא בסמוך למלחמת הכיבוש, כי כן מצינו פעמים רבות
נדרי הקדש לגבוה בסמוך לעתות צרה. אם במלחמת ערד נדרו ישראל: "אם נתן ותן את
העם הזה בידי והחרמתי את עריהם" (במדבר, כ"א, ב), הרי במלחמת שחרור ארץ כנען
אין מקום להחרמת הערים במשמע של החרבה אלא החרמה לגבוה במשמע של הקדשה,
הקדשת ערי המקלט.

מכאן אולי עניין הקדשת הערים הנוספות באחרית הימים. ימים של שמירת המצוות
כולן והרחבת הארץ הם ימים המסוגלים להרחבת הקדושה ולהוספת ערי מקלט.

¹⁴ כתוב זה שימש לרמב"ם כהוכחה לכך שימות המשיח, על הטובה והברכה המובטחים בהם, הם מיסודה
של תורה. ראה הלכות מלכים, י"א, א-ב.

¹⁵ אכן ראה דברי התוספות (שבת, יב, ע"ב, ד"ה רבי נתן אומר), שהבחינו בין תקלת אכילת איסור לבין
תקלת עבירה אחרת. אבל אם אכילת איסור "גנאי הוא לצדיק ביותר" (לשון התוספות שם), קל וחומר
להריגה.

¹⁶ אכן אין להוציא מכלל אפשרות שנקט הכתוב לשון נופל על לשון: הקדישו את קדש.